

ARKEOLOJİK ŞEYLER
ARCHAEOLOGICAL THINGS

AYRIBASIM / OFFPRINT

TAG-Türkiye Serisi / TAG-Turkey Series
TAG - Türkiye Toplantısı Bildirileri 2 / Proceedings of the 2nd TAG - Turkey Meeting

ARKEOLOJİK ŞEYLER

ARCHAEOLOGICAL THINGS

Yayına Hazırlayanlar / Edited by
Güneş Duru – Kenan Eren – Elif Koparal

TAG-Türkiye Serisi / TAG-Turkey Series
TAG - Türkiye Toplantısı Bildirileri 2 / Proceedings of the 2nd TAG - Turkey Meeting

Arkeolojik Şeyler
Archaeological Things

Yayına Hazırlayanlar / Edited by
Güneş Duru – Kenan Eren – Elif Koparal

Kapak tasarımı / Cover design
Adnan Elmasoğlu

İletişim bilgileri / Contacts
tagturkey@gmail.com

© 2017 Ege Yayınları
ISBN 978-605-9680-45-5
Yayıncı Sertifika No: 14641

Baskı / Printed by
Dijital Düşler Basım San. ve Tic. A.Ş.
Seyrantepe M. Nato C. Çınarlı S. No.: 17
Kağıthane-İstanbul
Tel: +90 (212) 279 64 44
Kültür Bakanlığı Setrifika No: 12922

Yapım ve Dağıtım / Production and Distribution
Zero Prodüksiyon
Kitap-Yayın-Dağıtım San. Ltd. Şti.
Abdullah Sokak, No: 17, Taksim
Beyoğlu 34433 İstanbul
Tel: +90 (212) 244 7521 Fax: +90 (212) 244 3209
E.posta: info@zerobooksonline.com
www.zerobooksonline.com

İçindekiler

<i>Neden Arkeolojik Şeyler?</i>	VII
Ian HODDER	
İnsan-Şey Dolanıklığı: Uzun Vadeli Bir Bakış	1
Güneş DURU	
Geçmiş Geleceğin Çıkmazında	17
Zeynep TURAN	
Enchantment or Entanglement? An Archaeology of the Displaced: The Material Objects of Diasporas	41
Çiler ÇİLİNGİROĞLU	
Arkeolojide İlişkisel ve Simetrik Yönelimler: Bir Giriş	51
Melis UZDURUM	
Şeyler, Değişen Zaman ve Arkeolog	67
Sera YELÖZER	
Şey-Özne-Arkeolog: Geçmişin Cinsiyetlendirilmesi ve Eril Önyargılar	83
Bartu DİNÇ	
Arkeolojiyi Harlatmak: Dünü Bugüne Taşıyan Yangınlar	97
Kenan EREN	
Arkaik Dönem İonia'sında Kutsal Alanların Organizasyonu ve "Tanrı(ça) İmgeleri"	105
Esen ÖĞÜŞ	
A Mind of its Own: Agency of Ancient Images and Challenges in Archaeological Interpretation	117
Gül İŞİN	
Lykia'da Mezar Sahipliği ve Kültürel Kimlik Algısı	129
D. Burcu ERCİYAS	
Komana'da 3 Sikke, 3 Bağlam, 3 Özne	143
Zeynep AKTÜRE	
Akdeniz'deki Antik Tiyatrolar Ağı / Fernand Braudel'in Üç Tarihsel Zaman Düzleminde Esinlenen Yapısalcı Bir Yorum	153
Ahmet UHRİ	
Asamblaj Kavramına Türkçe Karşılık Bulma Denemesi	179

Deniz KAPLAN – Murat ÖZYILDIRIM	
Arkeolojik Şeyler Bütünü ve Ortadoğu: Savaşlar İçinde Arkeolojik Çıkmazlar	187
İ. Banu DOĞAN	
Toplumsal Belleğin Aktarılmasında Ritüellerin, Mitlerin ve Törenlerin Rolü	195
Mehmet Kaya YAYLALI	
Bir Bilme, Anlama ve Anlatma Çabası Olarak Arkeoloji	211

Neden Arkeolojik Şeyler?

Türkiye arkeolojisinde kuram uzunca bir süre marjinalleştirilmiş, anlamlandırılmamış, arkeoloji dinamikleri dışında varolan politik ve kültürel iklimlere de bağlı olarak arkeoloji pratiğine sirayet edememiştir. İngiltere’de 1979’da düzenlenen ilk TAG toplantısından bu yana neredeyse kırk yıl geçmiş olmasına karşın Türkiye arkeolojisinde büyük bir çoğunluk halen kuramsal arkeolojinin gerekliliğini tartışmaktadır. Kuram adeta arkeolojik saha pratiğinin ve maddi kültür değerlendirilmesinin alternatifi olan bir alanmış gibi algılanmakta, kuram ve pratiğin sıkı bağı göz ardı edilmektedir. Öyle ki çoğu zaman son derece yanlış bir yaklaşımla kuramın “yazılı belgenin olmayışından” ötürü tarihöncesi dönemlerin anlaşılmasında araç olabileceği düşünülmüş, bu nedenle sadece Prehistoryenler’in tekelinde bir “alan”mışçasına algılanmıştır. Türkiye gibi ülkelerde Klasik Arkeoloji bu konumlanmadan rahatsız olmamıştır. Bilakis beslendiği Alman ekolünün arkeolojinin sarsılmaz “geleneginin” bir parçası olduğu bahanesinin ardına sığınıp kuramsal arkeolojiye mesafeli yaklaşır. Oysa Türkiyeli Klasik arkeologların parçası olduklarını iddia ettikleri Alman ekolü 1980-1990’lardan bu yana (Smolla 1980; Harke 1995; Harke 1991) kuramsal arkeoloji ile olan bağlarını ve kendi politik geçmişlerinden kaynaklanan anlaşılabilir mesafenin nedenlerini tartışarak çok yol katetmiştir (Bintliff 2013).

Dünyada arkeoloji uzun süredir kuram ile bağdaşık bir biçimde uygulanmakta ve üretmektedir. Arkeolojik bilginin üretimi ve yorumlanmasında, dahası arkeoloji biliminin gelişmesinde kuram anahtar bir rol üstlenerek pratiğin içerisinde; verdiğimiz kararların, yaklaşımın, bilgi, teknoloji ve yöntemlerin kullanılması, yorumlaması aşamalarında bizimledir. Türkiye’de bazı arkeoloji çevrelerinin “kuram” rahatsızlığı, kuramı ve kuramla ilgilenenleri ötekileştirme alışkanlığı aslında kuramsal arkeolojinin tam olarak neyi temsil ettiğinin ne yazık ki pek çok meslektaşımız tarafından bilinmeyişiinden kaynaklanmaktadır.

Bu umutsuz girişin ardından üzerinde durmamız gereken ise bu yolda sarfedilen çabalar ve bu çabaların sürdürülmesinin ne denli değerli olduğudur. 2003 yılında Toplumsal Arkeoloji Platformu’nun (Erdur ve Duru 2003; 2013) düzenlediği toplantının üzerinden on yıl geçtikten sonra bu sefer Teorik Arkeoloji Grubu adı altında biraraya gelenler İzmir, Ege Üniversitesi’nde ilk TAG toplantısını gerçekleştirmişlerdir. Uzun, faydalı tartışmaların ve hatta münakaşaların ardından ilk toplantının Türkiye arkeolojisinin temel sorunlarına odaklanan, geniş bir şemsiye altında tartışma olanağı sağlayan bir konuyla yapılmasına karar verilmişti (Çilingiroğlu ve Özgüner 2015). Ardından, yeniden uzun tartışmalar sonucunda

bu sefer dünyada arkeolojik kuramın güncel konularından birine değinme kararı alınarak 2015'te düzenlenen toplantının konusunun "Arkeolojik Şeyler" olmasına karar verilmiştir. "Şey" teriminin Türkçedeki hafifliği her ne kadar evrensel felsefede önemli bir ağırlığı olan "thingy" temasına gölge düşürse de, toplantıya ilgi beklenenden çok daha fazla oldu.

5-6 Şubat 2015 tarihlerinde Mimar Sinan Üniversitesi'nde düzenlenen 2. TAG-Türkiye toplantısında 8 farklı oturumda, Türkçe ve İngilizce olmak üzere 32 sunum yereldi. Arkeolojik "Arkeolojik Şeyler" teması altında "Somut ve Soyut Şeyler", "Şeyler ve Nesne Grupları", "Şeyler ve Bellek", "Nesneler ve Öznel", "Şeyler ve Ağlar" olmak üzere beş farklı oturum konusu belirlendi.¹ Toplantı Ian Hodder (Stanford Üniversitesi) tarafından "*Entangled: An Archaeology of the Relationships between Humans and Things*" başlıklı konuşma ile açılmıştır. İki gün süren toplantının dinleyici sayısı 400'e ulaşmıştır. Ian Hodder'ın arkeolojinin gündemine, açılış konuşması ile aynı başlığa sahip kitabıyla (Hodder 2012) yeniden soktuğu dolanıklık ve şeyler meselesi, son zamanlarda Bjorn Olsen, Micheal Shanks, Timothy Webmoor, Christoph Witmore gibi bilimadamlarının da (2012) çalışmalarıyla kuramsal arkeolojinin popüler meselelerinden biri haline gelmiştir. Kuşkusuz toplantı için bu konuyu seçmemizin yegane nedeni güncelliği ve popülerliği değildi. Toplanmanın, bir araya gelmenin, tartışmanın, aykırılıklara kulak kabartmanın, çok sesliliğin, çeşitliliğin en çok da sürdürülebilirliğin sorunlu olduğu mevcut ortamda "Arkeolojik Şeyler" başlığı riskli bir seçimdi. Zira Türkiye arkeolojisi uzun yıllar boyunca kuram ile arasına lüzumsuz bir mesafe koyduğundan bu denli güncel bir tartışmanın ne denli karşılık bulacağı şüpheliydi. Bazı meslektaşlarımız konunun fazla spesifik ve güncel olmasından dolayı toplantıya katılımın düşük olacağından ve seçilen konunun Türkiye arkeolojisi ile kuram arasındaki mesafeyi azaltacağına bilakis açacağından endişe duydular. Oysa, bir yandan da Türkiye arkeolojisinin kuram açısından evrensel eksenin neresinde durduğunu ortaya koymak ve anlamak önemliydi. TAG oluşumu, doğası gereği özeleştiril bir yapılanmaya sahip olduğundan tartışma ortamının ve çabanın devamlılığını sağlamanın yanısıra belli kırılma noktaları yaratmakla da yükümlü olduğuna inandığımızdan güncel ve tartışmalı bir konuyu seçmeyi tercih ettik.

Toplantıda konuşmaların bir kısmı seçilen temayla birebir bağıntılı iken bir kısmı da Türkiye'de kuramsal arkeoloji adına kat edilmesi gereken çok uzun bir yolun varlığını ve bu tür toplantıların tüm engellere karşın sürdürülmesi gerektiğini düşündürmüştür. Yine de TAG'da sunulan bildirilerin alışımlı olandan farklı olarak, arkeolojik kazılardan elde edilen verilerin yorumlanmaksızın tanıtıldığı yaklaşımlardan uzaklaşmaya başlamış olması sevindiricidir. İkincisini düzenlediğimiz "Arkeolojik Şeyler" temalı TAG-Türkiye toplantısına gösterilen yoğun ilgi TAG'ın devamlılığının ülke arkeolojisi için ne derece önemli olduğunu göstermiştir. Zira arkeoloji bölümlerinin ve öğrencilerinin sayıca Türkiye'den çok daha fazla olduğu Amerika Birleşik Devletleri'nde de katılımcı sayısı 400 civarındadır. Bu nedenle TAG'ın ikinci yılında almış olduğu ivmenin canlı tutulması, oluşan ilginin sürekliliğinin sağlanması ve zaman içerisinde daha nitelikli bir zemine oturması için çaba gösterilmesi önemlidir.

¹ Teorik Arkeoloji Grubu'nun Türkiye'deki ikinci toplantısını gerçekleştirmemiz için çeşitli şekillerde destekte bulunan Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi'ne, Koç Üniversitesi Anadolu Medeniyetleri Araştırma Merkezi'ne, Electrolux firmasına, bu kitabın basılmasını mümkün kılan Ege Yayınları'na ve elbette tüm katılımcılara içtenlikle teşekkür ederiz.

Dünyada neredeyse kırk yıldır Prehistorya, Protohistorya, Klasik Arkeoloji gibi ayrımların ötesinde; pek çok başka arkeolojilerden söz ediliyor. Etnoarkeoloji'den, Tarihsel Arkeoloji'ye, Davranışsal Arkeoloji'den, Bilişsel'e, Sosyal ve Toplumsal Arkeoloji'den, Deneysel ve Çevresel Arkeoloji'ye, Yerli Halkların Arkeolojisi'nden Feminist Arkeoloji'ye disiplin hem kendi bileşenlerini ve toplumsal dinamikleri parçalarına ayırarak anlamaya çalışıyor. Bunu yaparken de düşünme biçimlerinin zaman içinde geçirdiği dönüşümlerden, sosyal ve fen bilimlerindeki üretimlerden, yeni teknolojik icatlardan, yeni keşiflerden ve politik söylemlerden etkileniyor ve faydalaniyoruz. İçinde farklı yaklaşımlar ve yöntemler barındırsa da arkeoloji ölçerek, çizerek, kayıt altına alarak ve en mühimi yorumlayarak “şeyler”i disipline etmeye çalışıyor.

Bu yıl Kanada'da gerçekleştirilecek TAG toplantısının konusu “*The Medium is the Message: Media and Mediation in Archaeology*”: Aracı mesajın kendisi: Arkeolojide araçlar ve aracılık” olacak. Kırk yıla yakın bir süredir TAG grupları arkeolojinin güncel, dokunulmamış, teşvik ve tahrik edici konularını tartışmak üzere toplanıyor. Bu toplantılar, kuramsal ve yöntem-bilimsel arayışların bilimin doğası gereği olduğuna inanan; arkeolojiyi dünyayı ve toplumları iyi yönde dönüştürme gücüne sahip bir disiplin haline getirmek için çabalayan en az iki neslin oluşmasına olanak sağladı. TAG-Türkiye toplantıları biraz geç de olsa kuramsal tartışmalar bağlamında Türkiye arkeolojisi için bir niş açmıştır. Bundan sonraki dileğimiz bu nişin kalıcı hale gelmesi, genişlemesi ve içinde bulunduğumuz koşullar üzerinde olumlu etki yaratma gücünü edinmesidir.

Umarız ki Türkiye’de arkeolojinin farkında ya da farkında olmaksızın kendini hapsedtiği Kültür Tarihçilik kalesinin artık sadece kapanması gereken bir dönemi yansıtan bir kalıntı olduğu algılanır. Anahtarı kuşaktan kuşağa aktarılan, mevcut sistem ve hakim düzenle sürdürdüğü yakın ilişkileri sayesinde burçları sürekli onarılan bu kale arkeolojinin çağdaş, çok sesli ve eleştirel bir zemin üzerinde yükselmesi önündeki en büyük engeldir. Türkiye arkeolojisindeki ana arterlerde yer alan kurumlar ve bireyler çoğunlukla arkeolojinin değişimi karşısında korumacı bir tavır takınarak kale dışında cereyan eden en küçük gelişmeyi dahi, uzun yıllardır kendi kendini üretmekten öteye gidemeyen mevcut ve sabit düzene karşı tehdit olarak görmekte dirler. Sunduğu faydalar kadar ihtişamıyla da kendine taraftar toplamaya devam eden bu köhne kaleye ilişkin rahatsızlıklar menfaatler döngüsünde sineye çekildiği sürece Türkiye arkeolojisinin yeni bir söylem üretmesi, gelişmesi ve özgün bir terminoloji oluşturmaları mümkün olmayacaktır.

Elinizde tuttuğunuz bu kitap Türkiye’de var olmaya çalışan, yeterince ilgi görmeyen, kurumsallaşmaya çalışan kuramsal arkeolojiye ilişkin bir çabanın ürünüdür. Dileriz ki bu çaba yakın gelecekte karşılığını bulur ve Türkiye arkeolojisi artık kuramın arkeolojideki gerekliliğini tartışmayı bir tarafa koyarak, “yorumun malanın ucunda” olduğunu bilerek kuramın arkeoloji pratiğine sirayet etmesine olanak tanır. Türkiye kadar dünyanın da yeni bir sistem değişiminin eşiğinde durduğu, akademik özgürlüklerin, siyasal tahakkümün bilimi dilediği gibi şekillendirdiği, pek çok bilim insanının üniversitelerden uzaklaştırıldığı şu günlerde umarız arkeoloji toplumla ve insanla olan doğal bağını anımsar ve dönüştürme gücünün farkına varır.

Kaynakça

- BINTLIFF, J. 2013. Review Articles. Archaeological Theory: Back To The Future? *Antiquity* 87, 1214-1216.
- ÇİLİNGİROĞLU, Ç. ve P. ÖZGÜNER (der.) 2015. *Değişen Arkeoloji: 1. Teorik Arkeoloji Grubu - Türkiye Toplantısı Bildirileri / Changing Archaeology: Proceedings of the 1st TAG-Turkey Meeting*. İstanbul: Ege Yayınları.
- ERDUR, O. ve G. DURU (der.). 2013 [2003], 2. Baskı. *Arkeoloji: Niye, Nasıl, Ne İçin?*. İstanbul: Ege Yayınları.
- HARKE, H. 1991. All Quiet on the Western Front? Paradigms, methods and approaches in West German archaeology. I. Hodder (ed.) *Archaeological Theory in Europe: the last 3 decades*, 187-222. London. Routledge.
- HARKE, H. 1995. The Hun Is A Methodical Chap: Reflections on the German tradition of pre- and protohistory. P. Ucko (ed.) *Theory in Archaeology, A world perspective*. Routledge, 47-61.
- HODDER, I. 2012. *Entangled: An Archaeology of the Relationships between Humans and Things*. Wiley Blackwell.
- OLSEN, B., M. SHANKS, T. WEBMOOR ve C. WITMORE. 2012. *Archaeology: Discipline of Things*. University of California Press: Berkeley.
- SMOLLA, G. 1980. Das Kossinna-Syndrom. *Fundberichte aus Hessen* 19/20, 1-9.

Şeyler, Değişen Zaman ve Arkeolog

Melis UZDURUM*

ÖZET

Çok yönlü bilgi kuramının arkeolojiye yansımaları teoride pozitivizm odaklı nesne fetişizmi ve tarafsızlık ilkesinin sorgulanmasına neden olmuştur. Pratikte ise uzun yıllar dönemsel yaklaşımlara bağlı olarak eğilim, materyal kültürü pasif bir nesne olarak görmek ve/fakat özelliklerine göre genel tarihsel şemalardaki yerini belirlemek ya da saptamak yönündedir. Fakat bu anlayış, geçmiş toplulukların iç dinamiklerini, değişkenlerini, örgütlenme biçimlerini, rollerini, bireysel farklılıklarını, davranış ayrıntılarını anlamak ve yorumlamak adına günümüzde yetersiz görülmektedir. Çünkü arkeolojinin genel okumasını yaptığı nesneler, öznenin dış dünya ile kurduğu ilişkilerden doğar, dönüşür ve diğer şeyler ile (aktörler, maddeler, eylemler) bütünleştiklerinde anlam kazanırlar.

Bu şeylerin suskunlukları ancak geçmişle öznel bir bağ kuran arkeologların devreye girmesiyle bozulur. Böylece bilgiyi üreten arkeolog ile şeyler arasındaki karşılıklı etkileşim geçmişi daha nitelikli yorumlamaya açar, eleştiriyi mümkün kılar. Bu noktada veri toplama organizasyonu son derece önemlidir. Veri zaman içindeki fikirsel dönüşümlere uygun, gelecekte sorgulanmaya mümkün bir şekilde depolanmalıdır. Örneğin birimler, yapı öğeleri, alanlar, binalar arasındaki stratigrafik ilişkinin çözülmesi uzun zamana yayılan bir çalışmadır. Bu nedenle asıl amaç ilişkiler bütününe tüm bileşenlerini ait olduğu bağlam dahilinde, o bağlamı oluşturan aktörler ve nesneler arasında herhangi bir hiyerarşik öncelik yaratmadan belgelemek ve bozulan bağlamı yeniden kurmak olmalıdır.

Aşıklı Höyük, araştırılmakta olduğu son 25 yılda, zaman içerisinde değişen yaklaşımların ve araştırma yöntemlerinin aynı kazı alanında denenmesine imkan veren araştırma tarihçesiyle öne çıkan bir yerleşmedir. Bu anlamda yerleşme, söz konusu değişimin yarattığı avantaj ve dezavantajları bünyesinde barındırmaktadır. Bu yazıda, arkeolojik şeylere yaklaşma biçimimizin onlara, oluşturdukları bağlamlara nasıl etki ettiği üzerinde durulacaktır.

Anahtar kelimeler: Zaman, arkeolog, metodoloji, ocaklar, ateş konsepti, Aşıklı Höyük

* İstanbul Üniversitesi. Tarih Öncesi Arkeolojisi Anabilim Dalı. E-posta: muzdurum@gmail.com

ABSTRACT

The reflection of a sophisticated knowledge theory in archaeology caused co-examination of the positivist object fetishism and the equilibrium principle in theory. In practice, the tendency over time with different approaches is towards considering the material culture as a passive object, and define or determine its place in general historical schema according to its features. However, this comprehension accepted nowadays is inadequate for understanding and interpreting the inner dynamics of past communities, their parameters, organisation systems, different roles, individual diversities as well as their behavioural details. Because of this, the objects that archaeology has explored, arise from the relations that the subject interacts with the external world; they transform and gain meaning as they become integrated with other things (actors, matters, actions).

The silence of these things breaks down only when the archaeologists who correlate a subjective link with the past, step in. The interactions between the past and the archaeologist, the procreator of knowledge, thus leads to more qualitative interpretation, and enables criticism. At this point, the organization of data gathering is extremely important. Data should be gathered convenient to the changes which occur through time on ideas/approaches, and possible to be questioned in future. For example, analysing the stratigraphic relations between units, features, spaces and buildings is a long term work. For this reason, the main aim should be documenting all the components of an entirety of relationships within their context, without creating a hierarchical priority between the actors and objects creating the context, and re-establish the disrupted context.

Aşıklı Höyük, with its 25 years research period, is a prominent site because of its research history and because different approaches and research methods were applied at the same site over time. For that reason the site reflects both the advantages and disadvantages of those changes. In this essay we will emphasise the effects of our approaches on archaeological things and the context they create.

Keywords: Time, Archaeologist, Methodology, Hearths and Fire Conception, Aşıklı Höyük

Çok Yönlü Bilgi Kuramı ve Arkeoloji'ye Yansıması

Bilimsel bilginin üstünlüğüne, pozitivist sıklıkla tutunmuş modern bilimin kaderi 20. yüzyılda değişmeye başlar. Yüzyıllardır kitleleri peşinden sürükleyen dünyayı kurtaran tek doğrulu çözümler terk edilmiş, büyük anlatılar (Lyotard 1997: 85, 130) meşruiyetini kaybetmiştir. Bilginin dogmatikliği sorgulanmaya başlamış, nesne ile özne arasındaki ayrım ortadan kalkarak bilimdeki tarafsızlık ilkesi ihlal edilmişti. Peki ama nasıl? Fiziksel dünyayı, geçmiş algılayış biçimimizi sorgulamamıza neden olan, bilimsel araştırma yöntemlerini değiştiren şey neydi?

Wallerstein'ın özetlediği üzere modern bilim paradigmasının üç dayanağı vardır (Wallerstein 1993: 156; 1997: 47; Hira 2011: 182). Bunlardan ilki her şeyin bilinebilir ve açıklanabilir olduğu, dolayısıyla genellenebileceği, ikincisi bu genellemelerin zaman ve mekana bağlı olmaksızın evrensel şemalarla ifade edilebileceği, üçüncüsü ise nesnel dünyayı bilebilmenin tek yolunun bilim olduğu, çünkü bilimsel bilginin öznellik barındırmadığıdır. Biraz daha açacak olursak (Işıklı 2014: 95) modern bilim paradigmasında:

1. Nesne anlayışı: gözlemciden bağımsız bir dışsal gerçeklik vardır.

2. Yalıtık gözlemci: gözlem ve deney esnasında dışsal gerçekliğe temas edilemez.
3. Tarafsızlık ve evrensellik: araştırma süresi ve sonuçları gözlemciden etkilenmez, bu da objektif olarak genel çıkarımların yapılmasını sağlar.
4. Olmazsa olmazlar: tüm bilimsel çıkarımlar deney, gözlem ve salt dataya dayandırılır.
5. Formülizasyon: matematikselleştirme yapılabilir.
6. Nedensellik: önce etki sonra tepki ortaya çıkar, yani zaman dizinsel bir çizgide olay gerçekleşmeden önce bir nedeni olmalıdır.
7. Öngörülebilirlik: böylelikle olayların yaşanmadan önce yer ve zamanı, nedeni kesin olarak bilinebilir.

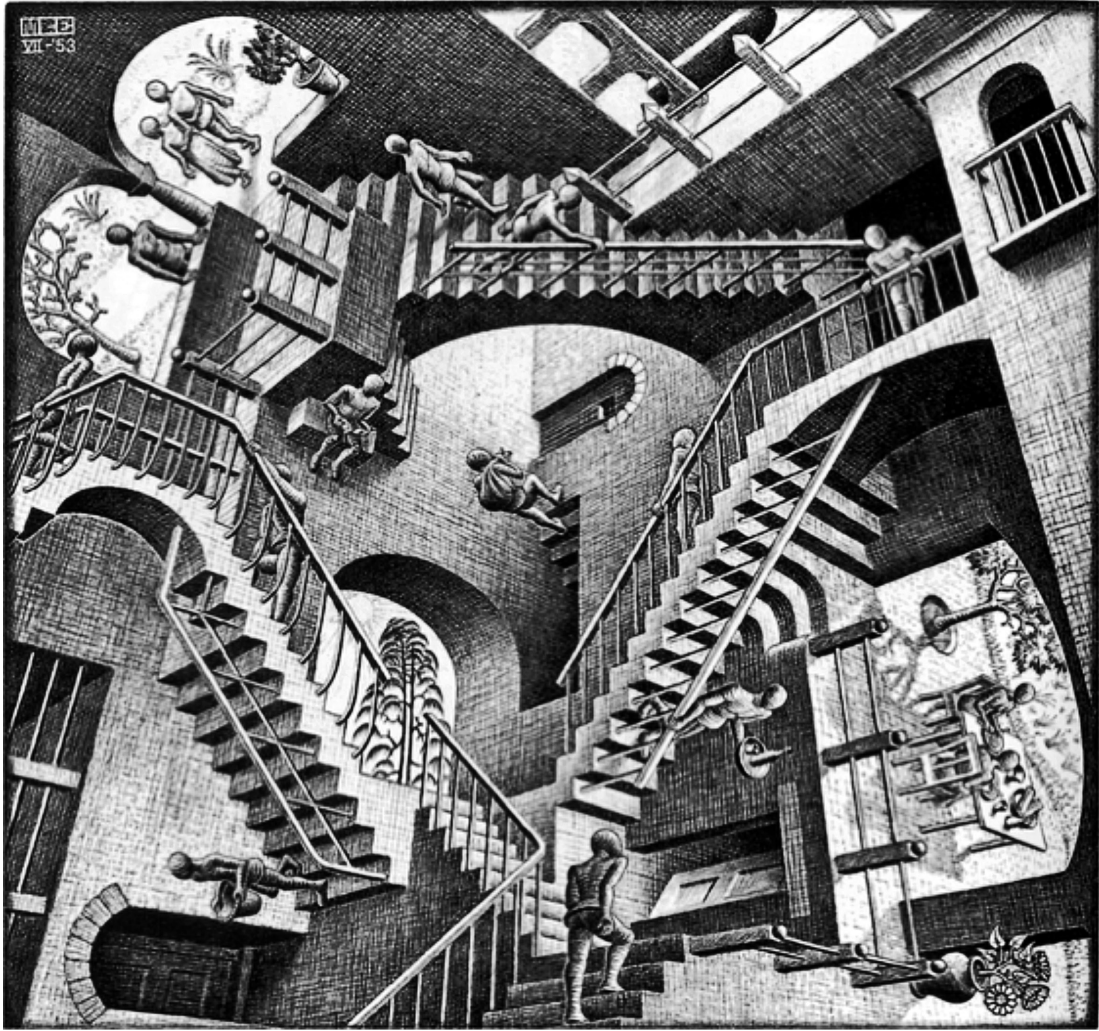
Bu durumda evren, kesin, değişmez, mekanik bir yapıya sahipti, ve bu yapının mutlak bilgisine gözlemcinin tarafsız, neden-sonuç ilişkisine dayalı yaklaşımıyla ulaşılabilirdi.

Atomların parçacıkları arasında rastlantısal bir ilişki olduğunu fark eden Niels Bohr'un modern bilimin kesinlik anlayışını sarsan Kuantum Mekanikliği (Tekin 2013), bilgi ve bilim kavramına yeni bir soluk getirir (Wallerstein 1999). Fizik dünyasında, Planck'ın Süreksizlik, Einstein'ın Görelilik (1915), Heisenberg'in Belirsizlik Kuramı (1958) ve nicesi (Einstein 1916; Heisenberg 1958; Feynman 1965; Bolles 2001), takip eden süreçte modern bilimin yukarıda sözü geçen yapıtaşlarını yerinden sökmüştür. Mikro ve makro evrenin açıklaması tekdüzelilik ve istikrara değil, karmaşık/dolanık bir ağa sahipti (Işıklı 2015: 14-15). Atom altı parçacıkları kesin durumlar değil, olasılıklar içeriyordu. Bohr'a göre farklı koşullar altında elde edilen kanıtları tek bir resimde kavramak mümkün değildi (Bohr'un Kopenhag Yorumu, Bolles 2001: 414-418). Çünkü herhangi bir yer ve zamanda doğru olan bir şey, her yer ve zamanda doğru olmuyordu. Dahası gözlem yapanın gözleneni değiştirmesi söz konusuydu, yani gözlemci sonucu etkiliyordu. Kuantum mekaniği ve dünya görüşü kesinlik ve mutlaklık ilkesi yerine belirsizliği ve olasılığı, tek yönlü mutlak nedensellik yerine dolanık bir sistem bütünü, objektiflik yerine öznelliği koyuyordu. Tüm bunlar Newtoncu vizyonun temel argümanı olan matematiksel formalizm, dayandığı nedensellik anlayışı, objektivizm, mutlak bilgi ve evrensellik iddialarının sağlam bir darbe yediği, pozitivist yaklaşımın zedelendiği anlamına geliyordu. Bu nedenledir ki 20. yüzyıl bilim anlayışı, süreksizlik, belirsizlik, olasılık, tekillik, yerellik, özneliliğin ön plana çıktığı bir zemine oturtuldu (Erkan 2012: 134). Doğanın mekanik olduğu algısı yıkıldı.

Soru: Geçmiş, geçmişte yaşayan bireylerin davranışları, düşünme biçimleri arkeoloğun etkisinin yadsındığı, salt pozitivist yaklaşım ve yöntemlerle çözümlenebilir mi?

Bilimsel bilginin dogmatikliği sorgulanmaya başladığında, bilimsel bilginin üstünlüğü ve evrensel sonuçlara ulaşma kaygısını yıkan, gerekircilik anlayışının sebep-sonuç ilişkilerine dayalı tek merkezli çözüm önerilerini eleştiren ve özne-nesne arasındaki tanımlı ayrımı ortadan kaldıran, yanlışla doğru arasındaki zıtlığa zıt, iyi ve adil kavramlarının üstünlüğünü kabul etmeyen bir toplum kuramının da temelleri atılmış olur. Modern bilim paradigmasını yıkan kuantum paradigmasının arkeolojiye –ve elbette Sosyal Bilimler'e¹– yansması,

¹ Wallerstein, dünya sistem analizi perspektifinde sosyal bilimleri bir bütün olarak ele alır ve tarih, sosyoloji, coğrafya, ekonomi, antropoloji birbirinden farklı disiplinlerin aslında aynı konu üzerinde çalıştığını fikrinde-
dir (Wallerstein 2005).

Şek. 1 Geçmişin gerçekliği, Escher'in çiziminde betimlediği gibi görecelidir. Arkeoloğun bağlamı gerçeklik kavramını şekillendiren parametrelerden biridir. (Relativity, M.C. Escher 1953, alıntı: <http://www.mcescher.com>)

atom altı parçacıklar ve canlı organizmalar yerine geçmişte yaşayan toplumlarda, bireylerde vücut bulur. Böylelikle Comte'çu pozitivizmin (Mill 1865) temsilcisi Yeni Arkeoloji'nin savunduğunun aksine (Binford 1968) doğa gibi insanın da mekanik olduğu fikri yıkılmaya başlar. Tüm toplumları aynı çatı altında toplayacak evrensel mutabakat sağlanmış bir toplum kuramı ortaya koymak asgari bir stratejiydi. Bilginin evrenselleştirilmesi, zaman ve mekan kavramlarını saf dışı bırakmakta (Wallerstein 2000; Harvey 2010: 230) bu da incelenen toplumun ve hatta bireylerin özgün yapılarının göz ardı edilmesine sebep olmaktaydı. Eleştiriler temelinde, maddi kültürün tanımlanması ve açıklanması için sürdürülen uğraşlar esnasında onu oluşturan insanın gözden kaçırıldığı yönünde olmuştur (Hodder 1991; 1995). Arkeoloğun nesneler dünyasını araç değil sadece amaç olarak görmesi, geçmişi daha pasif bir hale sokmaktaydı (Hodder-Hutson 2010; Duru 2013: 193-198). Bir başka deyişle, insan ve materyal kültür arasındaki çok yönlü etkileşimin aksine, nesneler ait oldukları dönem, teknoloji ve estetiğin yansımaları olarak görülüyordu. Nesnelerin konuşmalarını ve

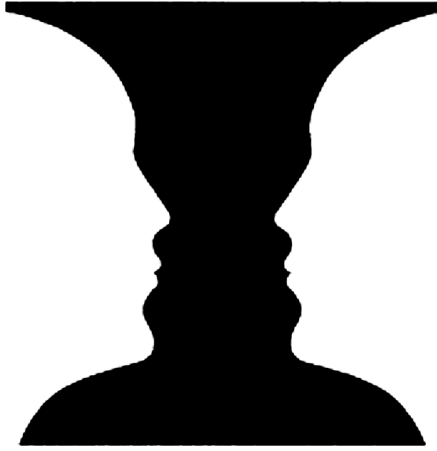
kendi hikayelerini anlatmalarını beklemek yersiz olduğuna göre, arkeologlar daha fazlasını bilmek yerine, meselenin sadece teknolojik, estetik ya da kronolojik yanlarıyla ilgilendiklerinde geçmiş dinamikliğini yitirerek daha pasif bir hale dönüşür. Bu nedenledir ki, materyal kültür öğelerini tasniflemek, açıklamak ve genellemekle sınırlı, sayısal veriler arasına sıkışmış bilginin insan davranışları ve yaşamını anlamak için yeterli olmayacağı fikri ön plana çıkar. Pozitivist arkeoloji artık tehlike altındadır.

Yeni Arkeoloji'ye yöneltile eleştirilerden bir diğeri ise bu yazının da çekirdeğini oluşturan objektif tutum olmuştur. Modern bilimin, pozitivistizmin olmazsa olmazı tarafsızlık ilkesi doğa bilimlerinde çoktan ihlal edilmişti. Bohr'un Kopenhag Yorumu'nda esas suali şu olmuştur: Bilimsel sonuç, ölçüm tamamlandığında cihaz tarafından kaydedildikten sonra mı, yoksa gözlemci tarafından öğrenildikten sonra mı tamamlanmış olur? Ölçümün yapılmış olduğunun gözlemci tarafından bilinmesi, gerçekte yaşanmış olay bilgisinde değişiklik yapar. Çünkü fiziksel gerçeklik ile ölçümden sonraki bilgi arasına gözlemci (özne) girmiştir. Bu noktada arkeoloğun referans noktası olan fiziksel gerçeklik, yaşanan geçmişin gerçekliği olarak karşımıza çıkar. Arkeolojinin genel okumasını yaptığı nesneler, öznenin dış dünya ile kurduğu ilişkilerden doğar, dönüşür ve diğer şeyler ile (aktörler, maddeler, eylemler) bütünleştiklerinde anlam kazanırlar. Bu şeyler (Hodder 2011, 2014) iç dinamikleri, örgütlenme biçimleri, rolleri, bireysel farklılıkları, davranış ayrıntıları ve daha niceyi ile bünyesinde çok fazla değişken barındırır. Nesneler dünyasına temas ettiği anda, bu değişkenlerden biri de arkeoloğun kendisi olmuştur. Geçmişle öznel bir bağ kuran arkeoloğun devreye girmesiyle şeyler suskunluklarını yitirir. Bu öznellik aktörler, maddeler, eylemler arasındaki bağı ve nesnelerin bağlamını yeniden kuran arkeoloğun geçmişe kendi zaman ölçeğinde dahil olmasıyla ilgilidir. Diğer bir deyişle arkeolog/araştırmacı çalışmalarını, yaşadığı dünyanın politik, ideolojik ve sosyal bağlamından soyutlayamaz. Tam da bu sebeptendir ki geçmiş ve gerçeklik kavramı biricikliğini kaybeder (Şek. 1). Burada sözü edilen durağan bir geçmiş, edilgen bir araştırmacı değil; değişken bir geçmiş, etken bir araştırmacıdır.

Benzerlikler ve Farklılıklar

Arkeoloğun geçmiş ve gerçeklik kavramının değişmesi, yöntem ve kuramını yeniden inşa etme gerekliliğini doğurur. Bu nedenle 1960'lardan itibaren Batı dünyasında şekillenen yaklaşım ve metot, sadece buluntuların değil bunların kendi bağlamının da sorgulanmasına odaklanmıştır (Şek. 2). Bu yöntemin özünde yatan bağlamsallık, her ayrıntının (en küçük toplama birimi olan *unitlerin*) mümkün olduğunca detaylı tanımlanması ve diğer tüm birim, buluntu ya da arkeolojik malzeme ile ilişkisinin ya da ilişkisizliğinin yorumlanabileceği bir belgeleme sistemini ortaya koyar (*single context recording*, Barker 1993: 168-171; Drewett 1999: 126-144)². Birim ölçeğinde kurulan bu sistem kazının gidişatına göre güncellenebilir, sisteme arkeolog tarafından müdahale edilebilir (dolgu ya da alanların suni olarak ayrıştırılarak birden çok birim halinde kazılması gibi) ve hem yatay hem de dikey (kronolojik) ilişkiler nesnelerle temasa geçildiği anda, -yerinde ve zamanında- değerlendirilebilir (Harris vd. 1993).

² Aşıklı Höyük'teki ikinci dönem araştırmalarıyla yenilenen kazı metodolojisi ve belgeleme sistemi için bkz. Duru ve Özbaşaran 2014.

Şek. 2 Arkeologların materyal kültür öğeleriyle ilişkisi. Rubin Vazosu. Gestalt kuramında öğrenmek, parçalar arasında ilişki kurmayı gerektirir. Bütün ise, onu oluşturan parçaların toplamından daha anlamlı ve farklıdır. Örneğin, zemin-şekil algısında önce şeklin algılanmasına neden olan daha dikkat çekici olmasıdır (Chang vd. 2002).

Arkeologlar kullanacakları/kullandıkları yöntemi sistematize ederken konuyla ilgili benzerlik ve farklılıklar üzerinde dururlar. Hodder ve Hutson (2010: 224-235) benzerlik ve farklılıkların zamansal, mekânsal, birim özelinde ve tipolojik olmak üzere dört ekseninde gerçekleştirildiğini vurgular. Buna göre benzerliklerin ve farklılıkların karşılıklı belirlen yapısının ötesinde daha derin anlamlar taşıdığı üzerinde durulmaktadır. Ayrıca arkeologların ortak amaçlarından biri olan tanımlamalar yapılırken, benzerliklere çok fazla odaklanılıp, farklılıklara pek değinilmediği, oysa ki her iki eylemin de birbiriyle yakından ilişkili olduğu ve bir çok düzeyde ele alınabileceği belirtilmektedir. Örneğin iki nesne tipolojik olarak benzerlik gösteriyorsa, bu taşıdıkları anlamın, işlevin tek ve aynı olduğuna işaret etmez. Bu çeşitlilik ve arkeolog ile şeyler arasındaki iki yönlü ilişki, geçmişin esnek, dinamik, asimetrik, çok boyutlu olarak ele alınmasını mümkün kılar.

Evrensel ve İlerlemeci Bir Gözle Ateş Kavramı

Prometheus, tanrısal düzene kafa tutar ve tanrılardan çaldığı ateşi yani yaratıcılığı ve bilgiyi insanlara vererek adil bir düzen kurmayı başarır. Bu mit antik Yunanlılar için özgür düşüncenin alt edilemez olduğunu gösteren, ateşin metafor olarak kullanıldığı politik bir piyestir (Erhat 2000: 254-257). Efsaneden yıllar sonra modern olimpiyat oyunlarında ateşin meşale ile elden ele dolaştırılması bu piyesin dönüşerek günümüzde vücut bulmuş hali gibidir. Ateşi çalan Prometheus'tan olimpiyat meşalesine dek ateşle kurduğumuz bu sembolik bağ, nesne ve kavramlara yüklediğimiz anlamın zamanla nasıl dönüşebileceğine işaret eder.

Ateşle ilk karşılaşmamız olasılıkla varoluşumuz kadar eskiye giderken, ilk kıvılcımı çıkartmak ve onunla kuracağımız dostluk için henüz zamana ihtiyacımız olacaktır. Brain ve Sillen 1.6 milyonlarda bu dostluğun ilk adımlarından söz eder. Güney Afrika'da, Swartkrans mağarasında ocaklar yoktur ancak ateşin görsel izleri, yanmış kemikler ve çakmaktaşıları bulunmuştur. Kemikler ulaşılan ısının ancak ocak/kamp ateşiyle sağlanabileceğine işaret eder (Brain-Sillen 1988: 464-466). Aynı kıtada başka bir örnek olan Wonderwerk mağarasında bulunan küllerle karışık yanmış dal parçaları, hayvan kemikleri ve taş aletler ise ateşle kurulan fiziksel temasın yeni kanıtlarındandır (Beaumont-Vogel 2006). Berna ve diğerleri, izlerin kontrollü ateşle sağlandığını söylemesine karşın, ateşin pişirme maksatlı kullanıldığı konusunda temkinli olunması gerektiğine dikkat çeker ve etin çiğ olarak yendikten sonra ateşin içine atılmış olma ihtimali üzerinde dururlar (Berna vd. 2012).

Bilinçli mi tesadüf mü, çiğ mi pişirilmiş mi tartışmaları süregelirken, *Homo erectus*, yeryüzünü doldurmaya başlayacağımız o ilk adımları atmıştır. *Erectus*, ateşi henüz pişirme maksatlı

kullanmıyor olsa bile, ateşin bir korunma, savunma hatta bir av aracı olduğunu fark etmiş olmalıdır. Bu nedenle Afrika'dan çıkarken yalnız değildir. Yanında ateşi canlı tutabilmek için taşıdığı kor, kafasında ise onu daha iyi denetleyebileceğine dair fikir vardır. *Erectus*'un yolculuğu, uzun vadede doğayı lehine kullanmak ve ona hükmetmek için atacağı adımların, kısa vadede ise ortak geçmişimizin kırılma noktalarından biri olarak ifade edebileceğimiz toplumsal, bilişsel değişim ve dönüşümlerin habercisidir.

GÖ 790 bine gelindiğinde uzak mesafeler katedilmiştir. İsrail'deki Gesher Benot Ya'aqov'da (GBY) yanmış odun parçaları, yenilebilir, yanmış yabancı bitki kalıntılarına ve çok sayıda yanmış çakmaktaşlarına rastlanır (Alperson-Afil 2012). Çakmaktaşları üzerinde yapılan analizler ile izlerin ocak ateşiyle ulaşılabilecek türde olduğu öngörüsünde bulunulmasına karşın (Alperson-Afil 2012) halen tanımlı ocaklardan söz edilemez (Goren-Inbar 2004). Ateşin tanımlı ocaklarla Paleolitik'teki hareketli yaşama dahil olduğu esasen Macaristan ve Çin'deki kalıntılardan takip edilmektedir. En erkeni GÖ 500 bine tarihlenen bu ocaklar, birkaç taşla basit formda yapılmış öğeler olarak karşımıza çıkar. Zhoukoudian'da bulunan yanmış hayvan kemikleri ve kül tabakaları ile yakma eylemine dair *in situ* öğeler içermeyen ancak ocak benzeri kalıntılara rastlanmıştır. GÖ 400 binde Avrupa'da da ateşin kontrol altına alındığı söylenebilmektedir (Weiner vd. 1998). Nitekim Vértesszölös'te (Macaristan) bulunan ocaklarla, kontrollü ateşten sorunsuz şekilde söz edilebilir (Roebroeks-Villa 2011). Küçük, çukurdan ziyade düz bir zeminde yakılan ateş izlerinden ya da sık çukurlardan oluşan bu ocaklar ateş kavramının fiziksel araçlarla temsil edildiği erken örneklerdendir (Barbetti 1990: 178).

Ateşle kurulan bağın esas kırılma noktası bir diğer adımda karşımıza çıkar. Nitekim yerleşikliğe geçiş sürecinde ateş-ocak ağ örgüsüne üçüncü bir değişken daha eklenir: mekan. Ocaklar artık mekanla özdeşleştirilen birer yapı ögesine dönüşme eğilimindedir. Yakınoğu ve Anadolu coğrafyasında 12.500'lerde hareketli gruplar ocaklarını geçici oval barınaklarına yapmaya başlar, 9.000'lere doğru kısa süreli kamplarda ateş ve ocakla kurulan ilişki yavaş yavaş mekan içerisine taşınır. Bu durum yerleşme boyutu, sürekliliği, paylaşım, tarım ve hayvancılık gibi baskın eylemler ve mimari yenilenmelerin yaşandığı 9000'lerden sonra, nam-ı diğer PPNB ile birlikte tam olarak oturur (Wright 2000). Ocaklar ve hatta üstü kapalı fırınlar artık konutların içerisine, genellikle duvar köşesi gibi mekanın tanımlı bir alanına inşa edilmektedir. Kapalı mekanların birer domestik alana dönüşmesi, ocağın etrafında gelişen bir yaşam kurgusunu da beraberinde getirmiş gibidir. Mekanın anlamı derinleştikçe ocaklar da bunun kalıcı birer parçası haline gelmiş ve başrolü almıştır.

Ateş, avcı-toplayıcı-göçerlerin ve yerleşiklerin yaşam pratiklerindeki değişime büyük bir ivme kazandırmış gibidir. Ateşle çoktandır tanışıklığı olan bireyin onu hareketli yaşamına davet etme ve çözümleme çabasının akabinde kontrol altına alması, kışların soğğundan, hayvanların saldırısından korunması, çiğ yiyecekleri pişirmesi ile hem biyolojik bir eşik atlatılmış hem de sindirim sisteminin çiğ et tüketimine adaptasyonu, hazmetme gibi bir dizi sorunun üstesinden gelinmiştir (Wrangham 2009). Peki buraya kadar anlatılanlar, bu faydacı şema, kamp ateşinden baruta, kibritten ateş topu güllelere, atom bombalarına doğru yol alan, çizgisel bir gidişat olarak algılanabilir mi?

Her ne kadar ateş yaşam pratiklerine sızdığı andan itibaren insan davranışları ve örgütlenme biçimleri ile karşılıklı etkileşime girmiş olsa da ateşin etki alanı onu kullanan

insanın yaşamına dahil ettiği kadarıdır. Örneğin İngilizlerin soykırımına maruz kalan Tasmanyalılar'ın ateşi kullandıkları ve sürekli yanar halde tuttukları bilgisine karşın ateşi yaktıklarına hiç tanık olunmamıştır, bunun için kullandıkları aletleri ise yoktur. Ya da Bolivya'da bazı Amazon yerlilerinin içinde bulunduğu cangıl halklarının karakteristik özelliği ateş yakmamak, onu sadece yanar halde tutmayı sağlamaktır (Weatherford 2008: 245-247). Zerdüştler için ise ateş bir simgedir, kutsallık ve temizlenme unsurudur, iyiyi ve kötüyü birbirinden ayırt eden tanrısal bir güce sahiptir (Ziyayi 2009: 79-81). Karanlıktan uzak durmanın çaresi ateşin sönmesini engellemektir. Zerdüştler ateşi ışıkla, yani iyilikle, karanlığı ise kötülükle bağdaştırarak, ateşi bu seremoniye dahil ederler. Kurulan bağ tıpkı bugünkü olimpiyat meşalesinde olduğu gibi fiziksel faydacılığın değil sembolik ifadenin bir ürünüdür. Bu durum çizgisel ve gelişimci bakışımızın ötesine geçmemizi dikte eder.

Vaka İncelemesi: Aşıklı

Neolitik olarak tabir edilen, yaşamın hemen her alanında süreklilik, değişim ve dönüşümlerin yaşandığı bir sürecin Orta Anadolu Bölgesi'ndeki temsilcisi olan Aşıklı, bu yeni yaşam biçimine geçişin 1000 yılı aşkın süreyle kesintisiz izlenmesine olanak veren bir yerleşmedir (Esin-Harmankaya 2007; Özbaşaran 2011, 2012). İskan 8.350-7.300 (*cal.* M.Ö.) arasında gerçekleşmiştir³. Yerleşmedeki ateş yerleri/ocaklar, yerleşiklikle birlikte değişen, dönüşen yaşamı, insanla ateş arasındaki karşılıklı ilişkiyi yansıtan yapı öğeleri olarak karşımıza çıkar⁴.

9. bin yıl yaşamında ocaklar gerek birbirinden bağımsız toprağa yarı gömük, oval, kerpiç barınaklarda, gerekse geniş açık alanlarda karşımıza çıkar (Şek. 3). Açık alanlardaki ocaklar bina içerisine yapılanlara göre çok daha nitelikli, yaygın ve çeşitlidir. Yaşamın daha ziyade ortak açık alanlarda sürdürüldüğünün göstergesi olan pişirme çukurları, çay taşı döşeli ocaklar, küllü alanlar gibi birbirinden farklı nitelikteki ateş yerleri bir arada kullanılmıştır. Bunların bazıları yiyecek hazırlığı, pişirmeye yönelik faaliyetlerin doğrudan kanıtlarını sunar. Açık alanlardaki ateş yerlerinin bu çeşitlilik sahibi yapısı diğer yandan ateş ve ocak etrafında dönen hareketliliğin yalnızca pişirme organizasyonu ile sınırlı kalmadığının, bunların grup halinde etrafında oturulup vakit geçirilen, bireylerin birbirleriyle iletişim kurduğu, hikayelerini aktardığı, birlikteliklerini güçlendiren bir paylaşım alanı olduklarının da göstergesidir. Grup üyelerini birleştiren bu tip pratikler modern avcı-toplayıcı gruplarda da sıklıkla karşımıza çıkar. Örneğin Sudan'ın batısındaki Kebkebiya yerlileri için dış mekanlarda kullanılan her ocağın/ateş yerinin ayrı bir anlam ve amacı vardır. Yerliler, besin hazırlığı ve pişirme faaliyetleri için ateş çukurlarını kullanırlar, ancak zamanlarının çoğunu grup olarak sürekli oturdukları, ateşin durmadan harlandığı ateş yerlerinin (küllü alanlar) etrafında geçirirler (Tobert 1985: 286-287).

³ Radyokarbon tarihlendirme sonuçlarına 2015 yılı kazı ve araştırma sezonunda alınan örneklerin analiz sonuçları dahil edilmemiştir (M. Özbaşaran ile özel görüşme, 2016).

⁴ Bu yazıda, Aşıklı özelinde ele alınan ateş kavramının sadece ocaklar/ateş yerleri üzerinden okuması yapılmıştır. Yerleşmedeki kireç yakma, iskelet dağlama, az sayıdaki kil figürin ve bakır boncuk yapımı, binaların yanması/yakılması gibi ateşle ilgili diğer pratiklere değinilmemiştir.

Şek. 3
Aşıklı, 9. bin yıl yaşamında
açık alan ve barınaklarda
ateş yerleri/ocaklarla
kurulan ilişkinin
fiziksel kanıtları
(Aşıklı Kazı ve Araştırma
Projesi Arşivi).

Barınaklardaki ocaklar ise bu çeşitliliğin ve hareketliliğin aksine, domestik öğelerdir. Ocaklar çay taşlarıyla döşenmiş ve bina ile aynı planda, oval formda yapılmıştır. Açık alanlardakilerden daha küçüktür ve mekanın tam merkezine oturtulmuştur. Ocakların bu niteliği ve konumlandırılış biçimi bir yanıyla esas kullanım amaçlarının ısınma ve aydınlanma olduğuna işaret etmekte, diğer yanıyla ocağın insanları kapalı mekanlarda bir araya getiren bir araç olduğunu göstermektedir. İster kapalı mekanlarda isterse açık alanlarda olsun Aşıklı sakinlerinin 9. bin yıl yaşamındaki birlikteliğini ‘ocak etrafında olma’ olgusunun belirlediği söylenebilir.

8. bin yılda, Aşıklı sakinlerinin sosyal yaşamlarındaki yavaş ve aşamalı değişimin (Özbaşaran 2012: 145) ateşle kurduğu dostluğu da etkilediği görülür. İkinci dönem araştırmalarında, ocağa yüklenen işlev ve anlamın zaman içerisindeki dönüşümünü takip edebilir miyiz? Toplumsal rol, grup ve bireyler arasındaki ilişkiler günlük rutinlerin öznesi ocaklara nasıl yansımış olabilir? gibi yeni sorular yönelttiğimiz ocaklar, Aşıklı sakinlerinin yerleşikliğe geçişte yaşadığı dönüşüme birçok yönden ışık tutar.

Nitekim 9. bin yılın sonuna doğru açık alanlardaki pişirme çukurları ve açık alanlar tamamen ortadan kalkarak, plan, konum ve olasılıkla kullanım bakımından değişen ocaklar dörtgen binaların içerisine taşınmıştır (Uzdurum 2013). Dolayısıyla ısınma ve pişirme arasındaki tanımlı ayrımın ortadan kalktığını, açık alanlardaki ateş çukurlarına yüklenen işlev ve anlamın kapalı mekanlardaki ocaklara yöneltildiğini söylemek mümkündür. Bu birlikteliğin netleştiği 8. bin yıl yaşamında, konut alanında, ocakların yapılırken mekan ile ilişkilendirilmiş bir dizi kurala da tabi tutulduğu anlaşılır (Şek. 4a). Örneğin her binaya ocak yapılmaz, yerleşme genelinde bulunan binaların yalnızca yarısı ocaklıdır⁵. Bir odada birden fazla ocak yoktur, ocaklar mutlaka dörtgen plandadır ve mekanın ortasında bulunmazlar (Özbaşaran

⁵ Bu sayısal veri, yerleşmenin en geniş alanda kazıldığı 2. tabaka özelindedir, ve yerleşme terk edilmeden önceki süreci, son evreleri (2D, C, B, A) kapsamaktadır (Uzdurum 2013: 75-77).

Şek. 4 Aşıklı, 8. bin yıl yaşamını örnekleyen bina ve ocaklar:
a) konut alanı (üstte), b) özel amaçlı yapılar alanı-özel bina (altta).
(Fotoğraflar: Aşıklı Kazı ve Araştırma Projesi Arşivi)

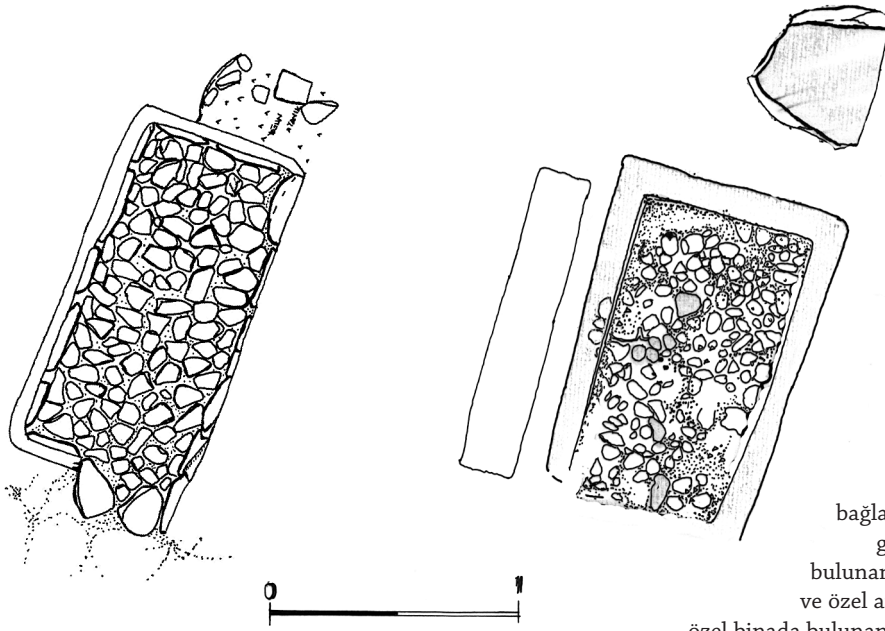
1998). Odanın köşesine ya da tek duvara dayalı olacak şekilde, mekanın ayrılmış, belirli bir bölümüne yapılmışlardır. Yanı sıra ocakların yapımına, kullanımına itina gösterilir, ömrünü uzatmak için sürekli onarılır, yenilenirler. Bu yenilemeler bina yenilemeleriyle de uyum içersindedir. Zira, ocaklı bir binanın kullanımına son verildiyse, tekrar inşa edilen binaya da ocak yapılması bir kuraldır. Ocaklar mekan işleyişine uygun disiplindedir.

Konut alanındaki ocakların yapım tekniklerinde de benzer kuralcı tutum sergilenir. Üzerlerinde ufak tefek oynamalar, eklemeler, çıkartmalar yapılmasına karşın yapım malzemesi, tekniği ve formu birbiriyle benzerdir. Ocakların zemini çay taşı döşeli, çevresi levhasal taşlarla (genellikle kireç taşlarıyla) ya da ince kerpiç bir kol ile sınırlandırılmıştır. Yerleşmenin terk sürecine kadar istisnasız uygulanan bu kurallar bütünü ocakların konut düzeni, yapı

sürekliliği ve mekan kullanımının dinamik bir parçası olduğunun işaretidir.

Bu düzen, topluluğun ortak kullandığı özel amaçlı yapılar alanında ise farklıdır (Özbaşaran 2013). Fırınlr, sadece toplu tüketim faaliyetlerinin gerçekleştirildiğine dair başka kanıtların da bulunduğu bu özel alanda yer alır (Duru 2013: 105-108), konut alanında bulunmazlar. Bu bakımdan bir yanıla kalabalık grupların ziyafet hazırlıklarına hizmet ederken diğer yanıla insanları ev dışında bir araya getiren bir misyon yüklenirler. Konut alanından bildiğimiz nitelikteki ocaklar ise bu alandaki binalarda sıklıkla karşımıza çıkar. Özel amaçlı yapılar alanındaki tandır benzeri ateş yerleri⁶, kubbeli (komünal) fırın ve ocakları da kapsayan bu çeşitlilik, 9. bin yıl açık alanlarında ateşle olan kolektif ilişkinin daha kapsamlı hale dönüşmüş şeklidir.

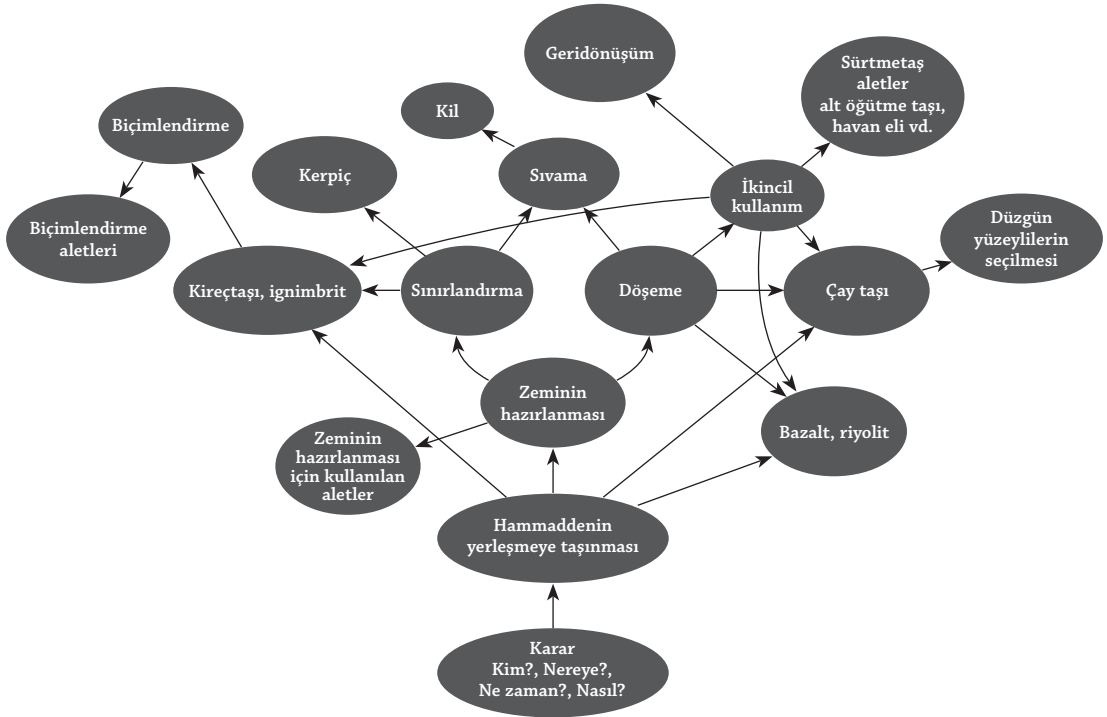
⁶ Bu örnekler dörtgen formda olup, büyüklüğü, derinliği ve yapım tekniği dikkate alındığında, günümüz tandırları ile benzer görünümündedir. Günümüz sözlüklerinde tandır, *Yere çukur kazılarak yapılan bir çeşit fırın* olarak tanımlanmaktadır (Tuğlacı 1972: 2765).

Şek. 5
Benzer nesneler farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebilir. Konut alanında bulunan bir ocak örneği (solda) ve özel amaçlı yapılar alanındaki özel binada bulunan bir ocak örneği (sağda) (Yeniden çizim: Uzundurum, 2013).

Söz konusu alanda bulunan fırınlar gibi ocaklar da ateşle kurulan tinsel pratiklerin hayata geçirilmesinde aracıdır. Öyle ki özel amaçlı yapılar alanının merkezine yapılmış olan ocaklı bir bina, tabanı ve duvarları kırmızıya ve sarıya boyalı, yapım tekniği ve konteksti bakımından özellikli bir binadır (Şek. 4b). İçerisinde konut alanından bildiğimiz teknik ve düzene uygun inşa edilmiş bir ocak bulunur. Ocak dikdörtgen planlıdır. Zemini irili ufaklı taşlarla döşenmiş, çevresi kerpiç ile sınırlandırılmıştır. Ocağın konumlandırılış biçimi, konut alanındaki binalardan bildiğimiz metrikte, mekan duvarına bitişik olacak şekilde inşa edilmiştir. Ocağın, doğum, ölüm, hastalık, erginlik, bahar kutlaması gibi olası pratiklerin yapıldığı üzerinde durulduğu alandaki bu özel binanın içerisinde bulunması, söz konusu olası faaliyetlerin ifade araçlarından biri olarak kullanıldığına işaret eder. Bu nedenle ateş, ocak ve mekan ile özdeş sembolik bir anlatımın ön plana çıktığı üzerinde durulabilir. Yanı sıra ocak, konum, biçim ve büyüklük bakımından konut alanındaki diğer ocaklarla benzer olmasına karşın, yüklendiği anlam değişmiştir (Şek. 5). Bu durum tipolojik benzerliklerin materyal kültür öğelerini yorumlamak için yeterli olamayabileceği (Hodder-Hutson 2010: 32), nesnelerin farklı bağlamlarda farklı anlamlara gelebileceği fikrini destekler.

Ocaklar, Aşıklı'daki materyal kültür öğelerinden sadece biridir. Taşlarla döşeli ve sınırlandırılmış olması, dolgusunda yiyecek artıklarının, kül ve yanmış odun parçalarının bulunması ocak olarak tanımlanmalarını kolaylaştırır. Aynı materyal kültür öğesi sorgulanmaya başlandığında, arkasındaki dünyayı anlamaya yaklaştıran bir araca dönüşmektedir. Sadece bir ocağın nasıl inşa edildiğine baktığımızda bile, yapılan hazırlığı, malzemenin seçilmesi, taşınması, hazırlanması, hangi malzemenin nerede nasıl kullanılacağı gibi birbirini tetikleyen bir dizi eylemi, işgücünü kurgulamamız mümkündür (Şek. 6). Örneğin Aşıklı'da volkanik kayalar ocak yapımında kullanılırken seçici davranılmıştır. Ocakların döşemesi için çoğunlukla tercih edilen çay taşları yerleşmenin hemen yakınında bulunan Melendiz Nehri'nden toplanmıştır. Kireçtaşı kullanımı oldukça enderdir. Çay taşlarının yapısı gereği

Şek. 6 Aşıklı sakinlerinin 8. bin yılda kullandığı ocakların yapım/onarım/yenileme süreci.

dayanıklı, ısı depolama özelliği yüksek ve iletken olması (Kakaç 1972: 314-316) bu tercih sebebinin sadece hammadde kaynaklarına yakınlıkla ilgili olmadığını düşündürür. Ocak döşemesi olarak kullanılan bir diğer grup olan sürtme taş aletler –bilhassa alt öğütme taşları– öğütme, ezme gibi işlerde kullanılmayacak hale geldiğinde geri dönüşüm malzemesi olarak yine döşemelerde değerlendirilmiştir. Ocak döşemelerinin yapımında tercih edilmeyen ignimbritler ise ocakların etrafını sınırlandırmak için olasılıkla yerleşmenin yakınında yer alan Eskiköy’den parçalar halinde yerleşmeye taşınmış, biçimlendirilmiş ve levhalar haline getirilerek kullanılmıştır⁷. Ocağın ne zaman yenileneceği, malzemenin ne zaman, nereden, kim ya da kimler tarafından getirileceği, hazırlanacağı, nereye, kimin inşa edeceği, onarımı, dumanın tahliyesi, küllerin atılması gibi kararlar ortak bir iş ve fikir gücünü, organizasyonu gerektirir.

Bitirirken...

Arkeologların incelediği materyal kültür öğeleri öznenin dış dünya ile kurduğu ilişkilerden doğar, aktörler, maddeler, eylemler ve bunların bulunduğu ortamla bütünleştiklerinde anlam kazanır ve başkalaşırlar. Bu nedenle her defasında anlattıkları hikayeler değişir.

Aşıklı’daki materyal kültür öğelerinden biri olarak ele aldığımız ocakların hikayesine baktığımızda, yüklendikleri işlevin ve anlamın zamanla derinleştiği, sosyal yapının sembolü, sosyal ilişkilerin ifadesi olan fiziksel araçlara dönüştüklerini görürüz. 9. bin yılda gerek

⁷ C. Kuzucuoglu ile özel görüşme, Aşıklı 2012.

açık alanlarda gerekse barınaklarda kullanılan ocakların, 8. bin yılda işlevsel bir bütünlük kazanarak konutlar içerisine taşındığı, bu durumun sadece işlevle sınırlı kalmayıp ocakların değişen mekan algısıyla özdeş bir anlam yüklendiği üzerinde durulabilir. Nitekim açık alanlardaki ve barınaklardaki aktiviteler zamanla konutların içerisine ve dam seviyesine yönelirken, ocakların dam üzerindeki hareketliliği dahil edilmeyişi, ancak konut metriğine uygun kurallarla yapılması, değişen mekan algısının, ateşle ilişkili uysal da olsa bir takım kuralların 8. bin yıl yaşamına girmesiyle pratiğe döküldüğü şeklinde açıklanabilir. Diğer bir yönüyle 9. bin yılda topluluğun birlikteliğini pekiştiren ocaklar, 8. bin yılda esas yaşam alanlarının belirleyicisi olduğu ev içerisindeyken ayırıcı (konut alanı), ev dışındayken (özel amaçlı yapılar alanı) ise özel günlerin anlamlandırıldığı toplu bir eylem, insanları bir arada tutan birleştirici formüle dönüşmüştür. Zamanla oluşan birleştirici ve ayırıcı bu anlam, Aşıklı sakinlerinin eski sosyal yapılarını koruma kaygısı çerçevesinde, sosyal kurallarının belirginleşmeye, ortaklıklarının kurumsallaşmaya başladığı şeklinde yorumlanabilir.

Benzerlik ve farklılıkların ele alınış biçimi, arkeolojik çalışmaların temelini oluşturan tipolojik sınıflandırmaların değerlendirilmesinde önemli bir rol oynar. Örneğin Aşıklı'daki 8. bin yıl ocaklarının tipolojik dağılımı yapıldığında karşımıza çıkan tablo, bir tipteki ocağın yerleşmenin geneline, benzer konum ve büyüklükte inşa edildiğini gösterir. Oysa aynı tip ocaklar, biçim, boyut ve konumları mekansal bağlamından koparılmaksızın ele alındığında, bunların farklı bir alanın, eylemin parçası oldukları, dolayısıyla taşıdıkları anlamın değiştiği anlaşılır. Bu sebeptendir ki benzer nesnelerin, farklı bağlamlarda farklı anlama gelebileceği üzerinde durulmalıdır.

Mekanla iç içe geçmiş toplumsal ağlar, işbölümleri, ortaklıklar, insan ilişkilerinin aracı formuna evrilen ocaklarda vücut bulur. Aşıklı sakinlerinin mekanı nasıl disipline ettiklerini, içinde nasıl vakit geçirdiklerini, zamanla değişen kararlarını ve çözüm önerilerini materyal kültür ögesi olan ocaklar üzerinden kurgulayabilmekteyiz. Bu kurgu değişen soruların, buna uyarlanan yöntemin ve yaklaşım biçiminin somutlaşmış halidir. Zamanı nesneye egemen kılan bu bakış ocakları yalnızca işlevlerinin açıklandığı tekil bir malzeme olmaktan çıkarak, bağlamsal olarak da sorgulanmasına kaynaklık eden bir şeye dönüştürmekte, normatifliğin ötesinde, nesnelerin heterojenliği gerçeğinden beslenmektedir.

Kör saatçinin (Dawkins 2004) kendi yazdığı programdaki tesadüfi şekillere, programın nasıl çalıştığını bilmesine rağmen tekrar ulaşamaması gibi hiçbir düşünce biçimi de vazgeçilmez değildir. Bu yazı her yaklaşımın bir sonraki adımda meşru sınırlarının ötesine geçebileceği ön kabulüyle kaleme alınmıştır.

Teşekkürler

Bu yazının hazırlığı sürecinde bilgi, görüş ve eleştirileriyle bana yol gösteren ve desteğini esirgemeyen Mihriban Özbaşaran, Güneş Duru, Sera Yelözer ve Sinem Şahin'e teşekkür ederim.

Kaynakça

- ALPERSON-AFIL, N. 2012. Archaeology of fire: Methodological aspects of reconstructing fire history of prehistoric archaeological sites. *Earth-Science Reviews*, 111-119.
- BARBETTI, M. 1990. Arkeolojik Kayıtlardaki Ateş İzleri Bir Milyon Yıldan Daha Eski Midir? (çev.) E. Güleç. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. sayı 1.2, cilt 33, 177-192.
- BARKER, P. 1993. *Techniques of Archaeological Excavation*. B. T. Batsford Ltd. London.
- BEAUMONT, P.B., J.C. VOGEL. 2006. On a Timescale for the Past Million Years of Human History in Central South Africa. *South African Journal of Science* 102, 217-228.
- BERNA, F., P. GOLDBERG, L.K. HORWITZ, J. BRINK, S. HOLT, M. BAMFORD ve M. CHAZAN 2012. Microstratigraphic evidence of in situ fire in the Acheulean strata of Wonderwerk Cave. Northern Cape province, South Africa. *PNAS*. Published online April 2, E1215-1220.
- BINFORD, L.R. 1968. Post-Pleistocene Adaptations. L.R. Binford, S.R. Binford (eds.) *New Perspectives in Archaeology*, Chicago, Aldine, 313-342.
- BOLLES BLAIR, E. 2001. *Galileo'nun Buyruğu. Bilim Yazılarından Bir Derleme*. Tübitak.
- BRAIN, C.K. ve A. SILLEN. 1988. Evidence from the Swartkrans Cave for the Earliest Use of Fire. *Nature* 336, 464-466.
- CHANG, D., L. DOOLEY ve J.E. TUOVINEN 2002. Gestalt Theory in Visual Screen Design, A New Look at an Old Subject. 7th World Conference on Computers in Education. Copenhagen, July 29—August 3, 2001.
- DAWKINS, R. 2004. *Kör Saatçi*. Tübitak
- DREWETT, P.L. 1999. *Field Archaeology, An Introduction*. University College London.
- DURU, G. 2013. Tarihöncesinde İnsan-Mekan, Topluluk-Yerleşme İlişkisi: MÖ 9. Bin sonu-7. Bin başı, Aşıklı ve Akarçay Tepe. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi. İstanbul.
- DURU, G. 2013. Anadolu Arkeolojisi'nde Metrik ve Normatif Yaklaşımlar. O. Erdur, G. Duru, (der.) *Arkeoloji: Niye? Nasıl? Niçin?* 2. Baskı. Ege Yayınları. İstanbul, 193-198.
- DURU, G. ve M. ÖZBAŞARAN. 2014. Mekan, Bağlam ve Arkeolog, Ö. Çevik, B. Erdoğan (eds.) *Yerleşim Sistemleri ve Mekan Analizi TAS-1*. Ege Yayınları, 123-137.
- EINSTEIN, A. 1916. *The Special and General Theory*. Methuen&CO Ltd.
- ERKAN, H. 2012. Temel Teknolojik Paradigmatik Kaymalardan Sosyal Bilimlere Yansımalar. *Sosyoloji Konferansları* 45. 2012-1, 125-148.
- ESCHER, M.C. 1953. Online kaynak. <http://www.mcescher.com>
- ERHAT, A. 2000. *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitapevi.
- ESİN, U. ve S. HARMANKAYA. 2007. Aşıklı Höyük. M. Özdoğan, N. Başgelen (eds.) *Türkiye'de Neolitik Dönem*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul, 255-272.
- FEYNMAN, R. 1965. *The Character of Physical Law*. The MIT Press. Cambridge.
- GOREN-INBAR, N., N. ALPERSON, M.E. KISLEV, O. SIMCHONI, Y. MELAMED, A. BEN-NUN ve E. WERKER. 2004. Evidence of Hominin Control of Fire at Gesher Benot Ya'aqov, Israel. *Science* 304, 725-727.
- HARRIS, C.E., M.R. BROWN III ve G.J. BROWN (eds.). 1993. *Practices of Archaeological Stratigraphy*. Academic Press.
- HARVEY, D. 2010. *Postmodernliğin Durumu*. Metis Yayınları.
- HEISENBERG, W. 1958. *The Physicist's Conception of Nature*. Hutchinson & Co. Ltd.
- HİRA, İ. 2011. Wallerstein: Sosyal Bilimlerde Yeni Bir Paradigma İhtiyacı. *The Journal of Knowledge Economy & Knowledge Management*, Volume: VI Spring.
- HODDER, I. 1991. Interpretive Archaeology and Its Role. *American Antiquity*, Vol. 56, No.1, 7-18.
- HODDER, I. 1995. *Theory and Practice in Archaeology*. (2. Basım). London and New York.
- HODDER, I. 2014. The Entanglements of Humans and Things: A Long-term View. *New Literary History*, vol. 45, number 1, The Johns Hopkins University Press, 19-36.
- HODDER, I. ve S. HUTSON. 2010. *Geçmiş Okumak, Arkeolojiyi Yorumlamada Güncel Yaklaşımlar*. Phoenix Yayınları.

- IŞIKLI, Ş. 2014. Büyük Veri, Epistemoloji ve Etik Tartışmalar, *AJIT-e: Online Academic Journal of Information Technology*. Güz – Cilt/Vol: 5 - Sayı/Num: 17.
- IŞIKLI, Ş. 2015. Zihin Araştırmalarında Modern Tutumu Aşmak için Kuantum Mekanığı. *Düşünbil Dergisi*. sayı 47, 12-16.
- KAKAÇ, S. 1972. Örneklerle Isı Transferi. Güven Kitabevi, Ankara.
- LYOTARD, J.F. 1997. *Postmodern Durum, Bilgi Üzerine Bir Durum*. Vadi Yay.
- MILL, J.S. 2005. *Auguste Comte and Positivizm*.
- ÖZBAŞARAN, M. 1998. The Hearth of a House: The Hearth, Aşıklı Höyük, a Pre-Pottery Neolithic Site in Central Anatolia. G. Arsebük, M.J. Mellink, W. Schirmer (eds.) *Light on Top of the Black Hill, Studies Presented to Halet Çambel*. Ege Yayınları, İstanbul, 555-566.
- ÖZBAŞARAN, M. 2011. Re-Starting at Aşıklı. *Anatolia Antiqua* XIX, 27-37.
- ÖZBAŞARAN, M. 2012. Aşıklı. M. Özdoğan, N. Başgelen, P. Kuniholm (eds.) *The Neolithic in Turkey, New Excavations & New Research, Central Turkey*. Archaeology & Art Publications. Istanbul, 135-158.
- ÖZBAŞARAN, M. 2013. Orta Anadolu'nun Neolitikleşme Sürecinde Aşıklı. *Colloquium Anatolicum* XII. TEBE: 1-15.
- ROEBROEKSS, W. ve P. WILLA. 2011. On the Earliest Evidence for Habitual Use of Fire in Europe. *PNAS*. vol. 108, no. 13, 5209-5214.
- TEKİN, B. 2013. *Niels Bohr ve Atom Modeli, Bilim ve Teknik Dergisi*. Aralık 2013, 60-65.
- TUĞLACI, P. 1972. *Okyanus Ansiklopedik Sözlük*. Pars Yayınları, İstanbul.
- TOBERT, N. 1985. Craft Specialisation: A Seasonal Camp in Kebkebiya. *World Archaeology*. Vol. 17, No.2, 278-288.
- UZDURUM, M. 2013. Aşıklı Höyük Yerleşmesinde Ateş Yerleri ve Kullanımı, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. 1993. *Jeopolitik ve Jeokültür*. İz Yayınları, İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. 1997. *Sosyal Bilimleri Düşünmemek*. Avesta Yay. İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. 1999. *Sosyal Bilimleri Düşünmek, 19. Yüzyıl Paradigmasının Sınırları*. Avesta Yay. İstanbul.
- WALLERSTEIN, I. 2000. *Bildiğimiz Dünyanın Sonu, Yirmi Birinci Yüzyılın Sosyal Bilimi*. Metis Yayınları.
- WALLERSTEIN, I. 2005. *Dünya Sistem Analizi*. Aram Yay. İstanbul.
- WEATHERFORD, J. 2008. *Vahşiler, Barbarlar ve Uygarlık*. Versus Kitap, İstanbul.
- WEINER, S. XU Q., P.L. GOLDBERG, O. BAR-YOSEF. 1998. Evidence for the Use of Fire at Zhoukoudian, China. *Science* 281, 251-253.
- WRANGHAM, R. 2009. *Catching Fire, How Cooking Made Us Human*. New York.
- WRIGHT, K. 2000. The Social Origins of Cooking and Dining in Early Villages of Western Asia. *Proceedings of the Prehistoric Society* 66, 89-121.
- ZİYAYİ, AZİZİ, N. 2009. Zerdüştiliğin Kutsal Kitabı (AVESTA) Üzerine Bir Araştırma, Anakra Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, Ankara.

